

ประสบการณ์การวิจัยภาคสนามกับชนต่างวัฒนธรรม

ชนิตา รัชพลเมือง

ผู้เขียนได้ทำการวิจัยในเรื่องการศึกษาของชนต่างวัฒนธรรม 4 กลุ่ม คือ ไทยใหญ่ จีนฮ่อ ลัวะ และกะเหรี่ยง ประสบการณ์จากการวิจัยครั้งนี้เป็นบทเรียนภาคปฏิบัติที่ประทับใจใคร่ขอถ่ายทอดให้ผู้อ่านได้รับทราบโดยจะเล่าถึงระเบียบวิธีการวิจัยที่อาจเรียกกันว่า “การวิจัยเชิงคุณภาพ” โดยเฉพาะในส่วนของ การออกภาคสนาม

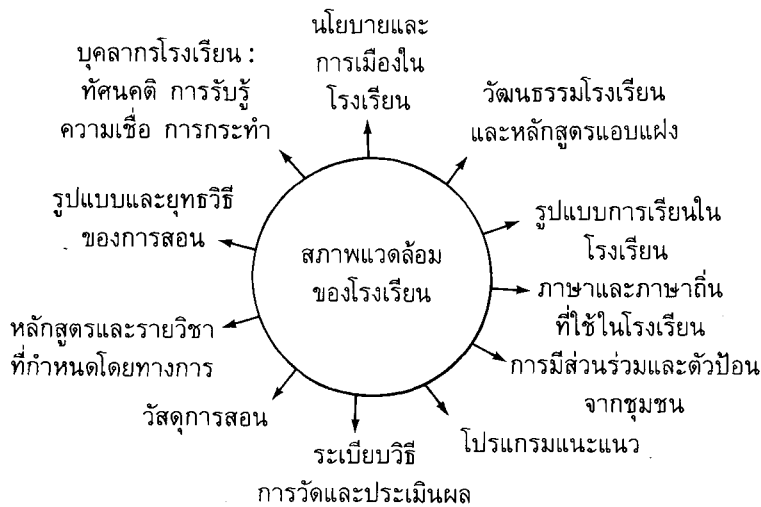
จุดเริ่มของการวิจัย

เราคงจะตระหนักกันดีแล้วว่า ในสังคมไทยยังมีชนต่างวัฒนธรรมอาศัยอยู่กระจัดกระจายทั่วประเทศ ชนต่างวัฒนธรรมเหล่านี้สามารถจัดเป็นกลุ่มได้ตามลักษณะชาติพันธุ์ และนโยบายของรัฐบาลไทยที่มีต่อชนกลุ่มเหล่านี้ยังมีความแตกต่างกันไป ด้วย จุดนี้เองทำให้ผู้เขียนซึ่งมีความสนใจในเรื่องของสังคมวิทยาการศึกษาเป็นพื้นฐานอยู่แล้วเกิดความสนใจที่จะสืบเสาะเรื่องของ “การศึกษา” ที่ถ่ายทอดให้ในหมู่ชนต่างวัฒนธรรม “การศึกษา” ที่ผู้เขียนใคร่รู้นี้หมายถึงการศึกษากองการในโรงเรียนและการศึกษาที่ไม่เป็นทางการ อันเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชนกลุ่มเหล่านี้สามารถดำรงรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้ได้

จากความสนใจในเบื้องต้นแรก ผู้เขียนจึงได้กำหนดกรอบของการวิจัยโดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์การศึกษาในเชิงระบบ (Systems Analysis) ซึ่งกล่าวถึงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับตัวป้อน (Input) กระบวนการ (Process) และผลผลิต (Output) ผสมผสานกับแนวคิดในการศึกษากระบวนการวิเคราะห์สังคมประยุกต์ (Socialization)

¹ James A. Banks, *Multicultural Education: Theory and Practice* (Mass.: Allyn and Bacon, 1981), p. 31.

ทางการศึกษา ซึ่งให้เน้นตัวแปร 3 ด้าน คือ เป้าหมายในการเข้าเรียน (Goal of Schooling) บริบทในการเข้าเรียน (Context of Schooling) และเนื้อหาของการเรียน (Content of Schooling) รวมทั้งได้ศึกษาตัวแปรต่าง ๆ ซึ่งกำหนดไว้ตามทฤษฎีการศึกษาสำหรับพหุวัฒนธรรม (Multiethnic Education) ดังแสดงไว้ในภาพข้างล่างนี้¹

นอกจากนี้ในส่วนของการวิเคราะห์ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับบุคลากรในโรงเรียน ผู้เขียนได้ศึกษาเพิ่มเติมถึงมิติต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับผู้ที่ทำงานในโรงเรียนซึ่งมีชนต่างวัฒนธรรม 6 ด้าน¹ และได้ศึกษาถึงวิธีการวิเคราะห์ตัวแปรเรื่องหลักสูตรแอบแฝงในโรงเรียน โดยเน้นเรื่องของบรรยากาศในโรงเรียน บรรยากาศในห้องเรียน และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในโรงเรียน²

แนวคิดและทฤษฎีทั้งหมดทั้งปวงนี้เป็นแนวทางไปสู่การตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งตั้งไว้กว้าง ๆ 2 ข้อ คือ

1. เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาด้านการศึกษาของไทยใหญ่ จีนฮ่อ ลัวะ และกะเหรี่ยง
2. เพื่อเปรียบเทียบสภาพและปัญหาด้านการศึกษาของไทยใหญ่ จีนฮ่อ ลัวะ และกะเหรี่ยง

¹ ดู Sohan Modgil et al (eds.), *Multicultural Education : The Interminable Debate*, (U.K. : The Falmer Press, 1986), pp. 149-165.

² ดู Snyder R. Bensen, *The Hidden Curriculum* (New York : Knopf, 1971) และ Jeanne H. Ballantine, *The Sociology of Education : A Systematic Analysis* (New Jersey : Prentice-Hall, 1983), pp. 186-196.

การตั้งวัตถุประสงค์ในการวิจัยไว้กว้าง ๆ เช่นนี้เป็นไปตามแนวทางการวิจัยในเชิงคุณภาพ ซึ่งให้แนวทางว่าการตั้งคำถามของการวิจัย (Research Question) จะกำหนดไว้กว้าง ๆ เป็นคำถามที่ตั้งขึ้นไว้เพื่อค้นหาความสลับซับซ้อนในบริบททั้งหมดของเรื่องที่ทำ การวิจัย โดยที่ผู้วิจัยจะค่อย ๆ จำกัดจุดสนใจ (Focus) ขณะทำการรวบรวมข้อมูล ซึ่งจะเต็มไปด้วยการพรรณนาความและจะไม่มีมีการเริ่มทำวิจัยโดยมีคำถามที่ต้องการคำตอบ โดยเฉพาะเจาะจงหรือตั้งสมมติฐานเพื่อพิสูจน์ไว้ล่วงหน้า¹ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบของการวิจัยเป็นแนวทางดังนี้

1. สภาพสังคมของหมู่บ้าน

ศึกษาบริบทของสังคมที่ชนกลุ่มที่ศึกษาอาศัยอยู่ในด้านประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน สภาพแวดล้อมทั่วไป ประชากรและการตั้งถิ่นฐาน การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม - วัฒนธรรม และการศึกษาในหมู่บ้าน

2. สภาพและปัญหาการศึกษาในโรงเรียน

ศึกษาประวัติความเป็นมาของโรงเรียนที่ชนกลุ่มที่ศึกษาเข้าเรียนสภาพการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งครอบคลุม

2.1 ปัจจัยป้อนของการศึกษา เน้นในเรื่องนโยบายและเป้าหมายของการศึกษา บริบทของการศึกษาในด้านเศรษฐกิจ - สังคมของโรงเรียน บริบทด้านสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกโรงเรียน ซึ่งรวมถึงครู นักเรียน ผู้ปกครองและชุมชน

2.2 กระบวนการให้การศึกษา วิเคราะห์กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรทางการและหลักสูตรแอบแฝง

2.3 ผลผลิตของการศึกษา วิเคราะห์ทั้งคุณภาพของการศึกษา อาทิ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน การศึกษาต่อและการมีงานทำ การนำความรู้ไปใช้ ทักษะคตินักเรียนต่อการศึกษา และวิเคราะห์เชิงปริมาณในด้านอัตราการสอบได้ การตกซ้ำชั้น การออกกลางคัน และอัตราการศึกษาต่อ

3. สภาพและปัญหาการศึกษานอกโรงเรียน

ในส่วนนี้ศึกษาการถ่ายทอดการศึกษาของชนต่างวัฒนธรรมและการศึกษานอกโรงเรียนแบบอื่น ๆ ที่ได้รับ โดยศึกษาปัจจัยในด้านของแหล่งการเรียนรู้ โดยเน้นบทบาท

¹ ดูรายละเอียดใน Robert C. Bogdan and Sari Knopp Biklen, *Qualitative Research for Education : An introduction to Theory and Methods*, (Mass. : Allyn and Bacon, 1982.).

ของหน่วยงานของรัฐ บ้าน วัดและชุมชน และเป้าหมายในการเรียนรู้ กระบวนการให้ การศึกษาในแง่ของเนื้อหาความรู้ที่ถ่ายทอด และวิธีการให้ความรู้ ส่วนผลผลิตของ การศึกษาในเรื่องของความคิดเห็นของผู้เรียนและลักษณะการดำรงรักษาเอกลักษณ์ ของกลุ่ม

การเลือกกลุ่มที่ศึกษา

เมื่อผู้วิจัยวางเค้าโครงโดยสังเขปสำหรับทำการวิจัยแล้ว การเริ่มลงมือทำการ วิจัยจึงเป็นจุดสำคัญที่จะต้องตัดสินใจ เริ่มตั้งแต่การเลือกกลุ่มที่จะศึกษา ซึ่งเมื่อผู้วิจัย จะวิจัยเรื่องการศึกษาของชนต่างวัฒนธรรมนั้นให้ความสนใจในด้านความแตกต่างในเชิง ชาติพันธุ์และนโยบายของรัฐบาล ในเชิงชาติพันธุ์แล้วเราอาจแบ่งกลุ่มได้เป็นหลายกลุ่ม แต่เพื่อความหลากหลาย ผู้วิจัยได้เลือกศึกษากลุ่มไต กลุ่มออสโตรเอเชียติก หรือกลุ่ม มอญ-เขมร กลุ่มจีน-ทิเบต ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่มทิเบต-พม่า และกลุ่มชนชาติจีน ตาม หลักการวิจัยเชิงคุณภาพ Bogdan และ Biklen อีกเช่นกันได้แนะนำว่าจะต้องเลือกศึกษา กลุ่มที่เป็นไปได้ (Practical) และต้องไม่เกี่ยวข้องกับผู้วิจัยโดยตรง โดยจะต้องเข้าไปศึกษา ในสภาพจริงตามธรรมชาติ ผู้วิจัยและคณะจึงได้ปรึกษากันแล้วตกลงเลือกไทยใหญ่เป็น ตัวแทนของกลุ่มไต จีนฮ่อเป็นตัวแทนกลุ่มชนชาติจีน ลัวะ เป็นตัวแทนกลุ่มมอญ-เขมร และกะเหรี่ยงเป็นตัวแทนของกลุ่มทิเบต-พม่า เจตนารมณ์อีกประการหนึ่งที่เลือกกลุ่ม ทั้ง 4 นี้ได้พิจารณาในเชิงนโยบายของรัฐด้วย โดยชาวไทยใหญ่และจีนฮ่อเป็นกลุ่มที่ ไม่ได้สัญชาติไทย เป็นผู้พลัดถิ่น สัญชาติพม่า และจีนฮ่ออพยพ ซึ่งนโยบายทางการ ศึกษาของรัฐบาลให้เข้าโรงเรียนไทยได้ แต่ไม่มีการให้ใบรับรองหรือประกาศนียบัตร แต่ เป็นการให้การศึกษาด้วยเมตตาธรรม ส่วนชาวลัวะและกะเหรี่ยงเป็นกลุ่มชาวเขาซึ่ง รัฐบาลมีนโยบายการรวมพวก (Integration) ผสมกับนโยบายกลมกลืน (Assimilation) จึง ได้รับการสนับสนุนด้านการศึกษาจากรัฐบาลไทย การเลือกกลุ่มที่ศึกษาซึ่งมีความแตกต่าง กันเช่นนี้เป็นความสนใจที่จะตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยเฉพาะในข้อ 2 ซึ่งจะ เปรียบเทียบกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมโดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ไม่ได้สัญชาติไทย (ไทยใหญ่และจีนฮ่อ) กับกลุ่มที่ได้สัญชาติไทย (ลัวะและกะเหรี่ยง) โดยการเปรียบเทียบ จะกระทำระหว่างกลุ่มทั้งสอง (Among Groups) และเปรียบเทียบภายในกลุ่มเดียวกัน (Within Group)

ภายหลังจากที่ได้กำหนดกลุ่มคนที่ศึกษาแล้ว ขั้นตอนต่อไปผู้วิจัยจึงได้เดินทางไปจังหวัดเชียงรายและเชียงใหม่ เพื่อเลือกหมู่บ้านที่จะศึกษา การดำเนินการในขั้นนี้ไม่่ง่ายนัก เพราะผู้วิจัยศึกษาหลายกลุ่ม ๆ ละ 1 หมู่บ้าน จึงต้องเลือก 4 หมู่บ้านมาศึกษา และหมู่บ้านเหล่านี้นอกจากจะต้องเป็นตัวแทนกลุ่มคนที่ศึกษาแล้วยังต้องมีลักษณะที่จะศึกษาได้ (Practical) ตามข้อแนะนำของ Bogdan และ Biklen ทั้งในเชิงที่ตั้ง ความปลอดภัย ในการเก็บข้อมูล และแน่นอน...งบประมาณที่มีอยู่ ทั้งยังต้องมีลักษณะที่จะสนองวัตถุประสงค์ในการเปรียบเทียบได้ด้วย หมู่บ้านทั้ง 4 นี้จะต้องมีลักษณะที่เปรียบเทียบกันได้ (Comparable) อาทิ เป็นหมู่บ้านที่ชนกลุ่มที่ศึกษาอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ระยะทางจากเส้นทางคมนาคมใกล้เคียงกัน และที่สำคัญจะต้องมีโรงเรียนทางการของไทยจนถึงชั้นประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับทั้ง 4 หมู่บ้าน หลังจากได้เดินทางนำร่องไปเลือกหมู่บ้านที่อำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดทั้งสองที่กล่าวมาแล้ว และนำข้อมูลมาปรึกษาผู้รู้เกี่ยวกับหมู่บ้านและกลุ่มที่ศึกษาอีกครั้ง จึงสามารถเจาะจงหมู่บ้านที่จะเลือกเป็นกรณีศึกษาได้ โดยผู้วิจัยศึกษาชาวไทยใหญ่และจีนฮ่อที่จังหวัดเชียงราย ศึกษาชาวละแวกและกะเหรี่ยงที่จังหวัดเชียงใหม่

วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

Bogdan และ Billen อีกเช่นกัน กล่าวว่าเครื่องมือสำคัญในการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ ผู้วิจัยเอง เพราะจะต้องรู้จักเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informat) รู้จักเลือกแหล่งข้อมูล เครื่องมือเก็บข้อมูลที่เหมาะสมสามารถพรรณนาข้อมูลที่รวบรวมจากการสัมภาษณ์ การสังเกต การเข้าไปมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแหล่งอื่น ๆ โดยนำมาวิเคราะห์ตีความได้อย่างถูกต้อง โดยให้เน้นการวิเคราะห์แบบ Inductive และให้พยายามอธิบายข้อมูลจากความเข้าใจภายในโดยผู้วิจัยจะอธิบายประหนึ่งเป็นกลุ่มคนที่ศึกษานั้นหากเป็นไปได้

เนื่องจากผู้วิจัยเป็น “มือใหม่” ในการวิจัยด้านนี้จึงได้เริ่มโดยการนำกรอบของการวิจัยมาเพื่อเลือกเครื่องมือที่เหมาะสมจะได้มาซึ่งข้อมูลที่ต้องการ ในที่สุดได้เลือกวิธีการและเครื่องมือหลายอย่างด้วยกัน ที่สำคัญมีดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร เลือกศึกษาเอกสารที่เกี่ยวกับนโยบายรัฐ สภาพและปัญหาการศึกษาของกลุ่มที่ศึกษา รายงานสภาพและปัญหาของหมู่บ้านที่ศึกษา ฯลฯ

2. การสัมภาษณ์ แบ่งเป็นการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่รัฐทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินตามนโยบายและการศึกษาของกลุ่มต่างวัฒนธรรมเหล่านั้นและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้าน

3. การวิจัยภาคสนาม เป็นส่วนสำคัญของการวิจัยเรื่องนี้ ซึ่งผู้วิจัยจำเป็นจะต้องประยุกต์ให้ลดความเข้มข้นตามทฤษฎีในอุดมคติลงมาบ้าง หากเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ สมบูรณ์แบบแล้วผู้วิจัยจะต้องเข้าไป “ฝังตัว” อยู่ในหมู่บ้านที่ศึกษา แต่ใความจริงแล้ว ด้วยภาระหน้าที่การงานผู้วิจัยจึงไม่สามารถเข้าไปฝังตัวเป็นเวลานานได้ และต้องอาศัยทีมผู้ช่วยวิจัยเป็นกำลังสำคัญ ผู้วิจัยและคณะผู้ช่วยเดินทางไปออกภาคสนามในหมู่บ้านที่ศึกษาเป็นระยะ ๆ ตลอดช่วงเวลา 2 ปีที่ทำการวิจัย เครื่องมือหลักที่ใช้ในการวิจัยภาคสนาม คือ การสำรวจหมู่บ้าน การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบกึ่งมีส่วนร่วม โดยการร่วมกิจกรรมบางอย่างที่ได้ทำในห้องเรียนและนอกห้องเรียน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในส่วนนี้จะขอข้ามการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยเอกสารไปถึงการวิจัยภาคสนามเลย ภายหลังจากที่ผู้วิจัยได้เลือกหมู่บ้านที่จะศึกษาแล้วต้องทำอะไรจึงจะได้ข้อมูลที่ต้องการ

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยลักษณะนี้จะต่างจากการแจกแบบสอบถามธรรมดา ซึ่งผู้วิจัยและผู้ตอบแบบสอบถามไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กัน แต่การเก็บข้อมูลภาคสนามในการวิจัยเชิงคุณภาพเช่นนี้มีขั้นตอนสำคัญก่อนเริ่มลงมือเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อเป็นประกันขั้นหนึ่งว่าจะได้ข้อมูลที่ต้องการและข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลที่เชื่อถือได้เมื่อมีการตรวจสอบข้อมูลในภายหลัง

การวิจัยภาคสนามมีความสำคัญยิ่งสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ เนื่องจากเป็นวิถีทางที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถศึกษา รวบรวมข้อมูลในสภาพจริงตามธรรมชาติ และเอื้อให้เกิดความเข้าใจบริบทของเรื่องที่ศึกษา กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัยภาคสนามนั้นครอบคลุมตั้งแต่การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่สนาม จนกระทั่งการออกจากสนามวิจัย อย่างไรก็ตามยังมีบางประเด็นที่นักวิจัยจะต้องตัดสินใจก่อนการออกเก็บข้อมูลภาคสนาม คือ ลักษณะการเก็บข้อมูลควรดำเนินการแบบวิจัยแอบแฝง (Covert Approach) ซึ่งหมายถึงการเข้าไปเก็บข้อมูลโดยแฝงตัวเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์ที่จะศึกษาโดยผู้ที่นักวิจัยต้องการศึกษาไม่รู้ตัว เช่น จะศึกษาเรื่องโรงเรียนนักวิจัยอาจไปสมัครทำงานในโรงเรียน

แห่งนั้นเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล อีกทางหนึ่งนักวิจัยอาจดำเนินการเก็บข้อมูลโดยการวิจัยแบบเปิดเผย (Overt Approach) โดยการเปิดเผยตัว แสดงเจตนาารมณ์ของการปรากฏตัวในสนามวิจัย เมื่อคำนึงถึงผลได้ผลเสียและผลที่จะตามมาแล้ว ตำราหลายเล่มมักให้คำแนะนำว่าควรใช้วิธีการเปิดเผยและผู้อยู่วิจัยก็ได้ใช้วิธีการนี้ แต่ในระหว่างการดำเนินการยังมีเทคนิคที่นำจะให้ข้อสังเกตแลกเปลี่ยนกันอยู่หลายประการ

ผู้วิจัยเห็นว่าการออกวิจัยภาคสนามในลักษณะเช่นนี้แบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่สนาม การดำเนินงานในสนาม และการออกจากสนาม

ในขั้นของการเตรียมตัวก่อนเข้าสู่สนามวิจัยนั้น ผู้วิจัยเห็นว่ามีผลสำคัญมาก และคงไม่มีนักวิจัยคนใดสามารถเก็บข้อมูลได้ทันทีโดยไม่มีขั้นตอนนี้ อย่างน้อยที่สุดนักวิจัยจะต้องศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสนามหรือหมู่บ้านที่จะเข้าไปศึกษา ให้มีความรู้ความคุ้นเคยถึงสภาพของหมู่บ้าน สิ่งแวดล้อมทั้งในด้านสมาชิกในหมู่บ้าน และสภาพทางกายภาพ เช่น เส้นทางคมนาคม ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ รวมทั้งมีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อของชุมชนที่จะศึกษา หากสามารถพูดภาษาถิ่นของพวกเขาได้จะเป็นการดีกว่าการใช้ล่ามซึ่งจะต้องมีข้อพึงระวังและข้อคิดตามมาอีกหลายข้อสำหรับการเลือกผู้ที่จะเป็นล่าม และการเชื่อข้อมูลจากล่าม การศึกษาข้อมูลในขั้นนี้มีความสำคัญซึ่งจะช่วยให้การเก็บข้อมูลในภายหลังเป็นไปด้วยดี ทั้งยังทำให้ผู้วิจัยสามารถระบุผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) และบุคคลที่ผู้วิจัยควรเริ่มไปติดต่อเพื่อขออนุญาตเก็บข้อมูลได้ในขั้นต้น การเตรียมการในขั้นนี้อาจดำเนินการได้โดยการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องและคุ้นเคยกับกลุ่มชนและหมู่บ้านที่จะเข้าไปศึกษา และหากผู้วิจัยมีทีมผู้ช่วยวิจัยจะต้องมีการอบรมชี้แจงให้ผู้ช่วยวิจัยเข้าใจข้อมูลเบื้องต้นที่ตรงกัน รวมทั้งจะต้องทำความเข้าใจจุดมุ่งหมาย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งโดยวิธีการสัมภาษณ์ สังเกต และการใช้แบบสอบถาม (ถ้ามี) เพื่อให้ผู้วิจัยจะได้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ขั้นต่อมาภายหลังจากที่ได้รับการอนุเคราะห์ให้เข้าไปเก็บข้อมูลในหมู่บ้านและมีการเตรียมตัวก่อนออกภาคสนามแล้ว จะถึงเวลาของการเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอนแรกผู้วิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์ (Rapport Building) กับสมาชิกชุมชนโดยเฉพาะผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ที่เป็นที่เคารพนับถือในหมู่บ้าน ซึ่งจะต่างกันในแต่ละแห่ง ในบางหมู่บ้านผู้นำทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะมีบทบาทในหมู่บ้านน้อยกว่าผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ครูโรงเรียน หรือหมอผีในหมู่บ้านชาวเขา หลังจากสร้างความสัมพันธ์

และผู้วิจัยแสดงตัวว่าจะมาเก็บข้อมูลในหมู่บ้านแล้ว ตามหลักผู้วิจัยควรจะต้องเตรียมตัวตอบคำถาม 5 ประการเป็นอย่างน้อย คือ

1. จริง ๆ แล้วผู้วิจัยมาทำอะไรที่หมู่บ้าน? ซึ่งตามหลักแล้วจะต้องตอบความจริงโดยภาษาง่าย ๆ ที่ชาวบ้านเข้าใจ การปกปิดหลอกลวงอาจนำผลเสียหายตามมาได้ในภายหลัง

2. ผู้วิจัยจะรบกวนการดำเนินชีวิตในหมู่บ้านหรือไม่? โดยเฉพาะการทำงานวิจัยในโรงเรียน ห้องเรียน ซึ่งผู้บริหารและครูอาจไม่พอใจที่จะให้การเรียนการสอนถูกรบกวน ผู้วิจัยจึงต้องตระหนักในเรื่องนี้ด้วย

3. ผู้วิจัยจะใช้ข้อค้นพบจากการวิจัยในเรื่องใด? เป็นธรรมดาที่สมาชิกในหมู่บ้านจะต้องสนใจในเรื่องนี้โดยเฉพาะ หากผลการวิจัยจะก่อความเสียหายให้ได้ ดังนั้นผู้วิจัยควรอธิบายจุดมุ่งหมายของการวิจัย การใช้ประโยชน์จากผลการวิจัย และการเผยแพร่ซึ่งในบางกรณีอาจดำเนินการปรึกษาหารือรูปแบบในเรื่องนี้กับผู้นำหรือสมาชิกหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องก็ได้

4. ทำไมจึงต้องเจาะจงทำวิจัยในหมู่บ้านแห่งนี้? เรื่องนี้ก็เป็นธรรมดาที่สมาชิกในหมู่บ้านที่สนใจใฝ่รู้ ผู้วิจัยจะต้องเตรียมตอบคำถามให้เห็นถึงความจำเป็นและความเหมาะสมที่จะต้องวิจัยภาคสนามในหมู่บ้านนี้โดยเฉพาะจง

5. หมู่บ้านและกลุ่มคนที่ศึกษาจะได้อะไรจากการให้ความร่วมมือนี้? ผู้วิจัยคงจะต้องเตรียมตอบคำถามในประเด็นนี้ด้วย โดยจะต้องระมัดระวังไม่เป็นการผูกมัดให้ผู้วิจัยทำในสิ่งที่เป็นไปได้

หลังจากที่ได้สร้างความสัมพันธ์และเปิดตัวผู้วิจัยได้อย่างมีความเข้าใจอันดีแล้ว จะได้รับความร่วมมือในการวิจัย ขั้นตอนต่อไปผู้วิจัยจึงลงมือเก็บข้อมูลตามวิธีการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ ตั้งแต่สำรวจหมู่บ้าน สัมภาษณ์และการสังเกตแบบกึ่งมีส่วนร่วม ประสพการณ์ในช่วงการลงมือเก็บรวบรวมข้อมูลนี้น่าสนใจและมีหลายครั้งด้วยกันที่ผู้วิจัยจะต้องเตรียมการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพราะไม่ว่าจะมีการเตรียมการวางแผนงานไว้ดีเพียงใด อะไร ๆ ที่ไม่คาดหวังย่อมเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา จุดสำคัญประการหนึ่งที่ยากจะกล่าวเตือนไว้สำหรับนักวิจัยภาคสนามในลักษณะนี้คือเรื่องของการบันทึกข้อมูล โดยปกตินักวิจัยมักจะพกสมุดบันทึกและเทปบันทึกเสียงเพื่ออัดเทปการสัมภาษณ์ อุปกรณ์เหล่านี้มีความจำเป็นแต่จะต้องเลือกใช้ให้เหมาะกับบุคคล เวลา และสถานที่ บ่อยครั้งผู้ให้ข้อมูลจะรู้สึกอึดอัดหากผู้สัมภาษณ์จะคอยพะวงแต่การจดข้อความที่ให้สัมภาษณ์ หรือเปิด - ปิดเครื่องเทป

ในหลาย ๆ ครั้งผู้วิจัยจะต้องใช้วิธีจำคำพูดแล้วกลับมาบันทึกในภายหลัง แต่ควรจดบันทึกทุกวัน การบันทึกข้อมูลนี้ก็มีข้อแนะนำอีกว่า นอกจากเนื้อหาของการสัมภาษณ์ สังเกตสำรวจแล้ว ไม่ควรละเลยที่จะบันทึกวัน-เวลา-สถานที่ที่ได้ข้อมูล ชื่อ-ตำแหน่งผู้ให้ข้อมูล (ถึงแม้จะไม่เปิดเผยในขั้นของการเผยแพร่) ลักษณะเด่นบางประการที่จะช่วยเตือนความจำให้ผู้วิจัยระลึกถึงเหตุการณ์ในวันจดบันทึกได้ รวมทั้งให้บันทึกความรู้สึกของผู้วิจัยในวันจดบันทึกไว้ด้วย เช่น ในบางครั้งผู้วิจัยอาจรู้สึกไม่สบายหรือเข้าไปหาข้อมูลที่ขัดแย้งกับความเชื่อของผู้วิจัย อาจทำให้ข้อมูลที่บันทึกไว้เบี่ยงเบนไปได้ตามอคติส่วนตัวของผู้บันทึกข้อมูล เหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นโดยเฉพาะในขั้นการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล

ขั้นสุดท้ายของการเก็บข้อมูลภาคสนาม คือการออกจากสนาม ผู้วิจัยจะต้องตัดสินใจว่าควรยุติการออกภาคสนามเมื่อใด การวิจัยลักษณะนี้มีความยืดหยุ่นมาก และผู้วิจัยเป็นเครื่องมือหลักในการวิจัย ซึ่งจะต้องใช้วิจารณญาณว่าจะออกจากภาคสนามได้หรือไม่ ซึ่งตามหลักแล้วจะหยุดการเก็บข้อมูลภาคสนามเมื่อไม่ได้ข้อมูลใหม่ ๆ เพิ่มเติม หรือเมื่อผู้วิจัยรู้สึกว่าได้ข้อมูลเพียงพอ หรือแม้กระทั่งจะหยุดเมื่อผู้วิจัยหมดความสนใจก็ได้ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นควรระวังให้การออกจากภาคสนามราบรื่นพอ ๆ กับครั้งการเริ่มเข้าสู่สนามด้วย

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลไปแล้วระยะหนึ่ง ผู้วิจัยจะพบว่ามีข้อมูลทั้งจากการวิจัยภาคสนาม เอกสารที่ค้นหามา การสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในและนอกภาคสนามเป็นจำนวนมากจนอาจเรียกได้ว่า “ทะเลข้อมูล” ในขั้นนี้ผู้วิจัยจะต้องรู้จักวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มา Bogdan และ Biklen ได้จำแนกการวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในสนาม (Analysis in the field) และการวิเคราะห์ภายหลังการรวบรวมข้อมูล (Analysis after data collection) พร้อมทั้งได้ให้คำแนะนำในการจัดหมวดหมู่ระบบข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์ไว้ด้วย ที่น่าสนใจและผู้วิจัยได้นำมาใช้คือการใช้ “Coding Categories” ซึ่งเขาได้ให้ข้อเสนอการจัดประมวลกลุ่มข้อมูล อาทิ

Setting/Context Codes เช่น การจัดหมวดหมู่สภาพหมู่บ้านโดยจำแนกเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การปกครอง ฯลฯ

Process Codes ในส่วนนี้มักใช้กับการวิจัยโดยเทคนิคการรวบรวมชีวประวัติ ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาใช้ในส่วนการสัมภาษณ์ชีวิตและเส้นทางการอพยพของผู้พลัดถิ่น เป็นอาทิ

Event Codes ส่วนนี้ใช้บันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อาทิ การเลือกตั้งประธานสภานักเรียน ประเพณีฟ้อนไต ไหว้ครูหมอไต

Strategy Codes ใช้บันทึกวิธีการที่รวบรวมได้ เช่น วิธีการ/พฤติกรรมที่ครูแสดงต่อนักเรียนที่เป็นชนพื้นเมืองและชนต่างวัฒนธรรม พฤติกรรมที่นักเรียนไทยแสดงต่อนักเรียนต่างวัฒนธรรม เป็นต้น

Relationship and Social Structure Codes ได้รวบรวมกระสวนพฤติกรรมซึ่งเกิดขึ้นตามปกติ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนที่เป็นเพื่อนร่วมชั้น ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคเพิ่มเติม คือใช้วิธี “สังคมมิติ” ในทางจิตวิทยาเข้าช่วยแสดงความสัมพันธ์ของเพื่อนนักเรียนที่ต่างชาติพันธุ์ด้วย

Methods Codes ใช้บันทึกวิธีการได้มาซึ่งข้อมูล รวมไปถึงข้อสังเกตเกี่ยวกับความรู้สึกในระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการนั้น ๆ

วิธีการ “Coding Categories” เช่นนี้มีส่วนช่วยในการจำแนกข้อมูลอย่างมาก นอกจากจะช่วยให้ผู้วิจัยสำรวจว่าได้ข้อมูลครบตามกรอบของการวิจัยแล้วยังช่วยให้พิจารณาได้ว่ามีข้อมูลเพียงพอสำหรับการวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นที่มุ่งจะตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยหรือไม่ อย่างไรก็ตามประเด็นสำคัญในขั้นตอนนี้อีกประการหนึ่งคือการตรวจสอบข้อมูล ในบางครั้งผู้วิจัยจะพบว่าข้อมูลที่ได้อาจมาในเรื่องเดียวกันจากเอกสารส่วนตัว เอกสารทางการ การสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ การสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกหมู่บ้านไม่ตรงกัน หน้าที่ของผู้วิจัยคือการตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของข้อมูลด้วย

ประเด็นสุดท้ายที่จะกล่าวถึงในส่วนของการวิเคราะห์ข้อมูลคือ ตามหลักแล้วการวิจัยในลักษณะนี้จะเต็มไปด้วยข้อมูลเชิงพรรณนา ผู้วิจัยจะต้องพยายามสรุปข้อมูลพรรณนาสภาพทั่วไป โดยผู้วิจัยจะต้องพยายามตอบคำถามการวิจัย และตั้งคำถามเชิงวิเคราะห์ (Analytic Questions) ไปด้วย และสิ่งสำคัญในการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชนต่างวัฒนธรรมเช่นนี้จะต้องคำนึงถึง “การตีความเชิงวัฒนธรรม” (Cultural Interpretation) โดยผู้วิจัยจะต้องทำใจให้เป็นกลาง และทำความเข้าใจตีความข้อมูลตามวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ศึกษาหากเป็นไปได้ ในกรณีงานวิจัยของผู้วิจัยนี้ได้ศึกษาชนต่างวัฒนธรรมถึง 4 กลุ่ม แต่คณะผู้วิจัยได้แบ่งความรับผิดชอบในการศึกษาไปคนละกลุ่ม

ส่วนที่ผู้วิจัยรับผิดชอบเป็นหลักคือไทยใหญ่ การวิเคราะห์และตรวจสอบ ดีความข้อมูลในเรื่องนี้ทำได้ไม่่ง่ายนัก เนื่องจากบังเอิญกลุ่มที่ศึกษาเป็นผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าซึ่งมีประเด็นในทางนโยบายและกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้พยายามหาผู้รู้ให้ช่วยตรวจสอบข้อมูลและให้คำแนะนำถึงการเขียนรายงานในส่วนที่เปิดเผยได้ สำหรับกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมที่ไม่มีประเด็นในทางนโยบาย และกฎหมายเช่นนี้ก็ให้มีการตรวจสอบข้อมูลเพื่อความถูกต้องในการเขียนสรุปและดีความข้อมูลเช่นกัน

การเผยแพร่และจรรยาบรรณของนักวิจัย

เมื่อวิเคราะห์สรุปเขียนรายงานผลการวิจัยแล้ว อาจเรียกได้ว่าจบการวิจัย แต่ประเด็นสำคัญที่ตามมาคือการเผยแพร่งานวิจัย เนื่องจากการทำวิจัยในลักษณะเช่นนี้ มักเป็นการศึกษาเฉพาะกรณี ในทางปฏิบัติอาจจะแยกเป็น 2 ขั้นตอน คือ การเขียนรายงานวิจัยฉบับ “วิชาการ” เผยแพร่ในวงจำกัด ซึ่งในกรณีนี้อาจจำเป็นต้องระบุชื่อหมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษา ฯลฯ เพื่อให้ผู้ที่สนใจจะได้พิจารณารับรองผลการวิจัยได้ แต่ภายหลังจากนั้นผู้วิจัยคงจะต้องใช้วิจยารณญาณในการเขียนรายงานฉบับ “เผยแพร่ทั่วไป” ซึ่งในกรณีนี้คงจะต้องชี้แจงนำหนักดูข้อดีข้อเสียต่อบุคคลและสถานที่ที่เกี่ยวข้อง และอาจจำเป็นต้องปกปิดสภาพความจริงของกรณีศึกษาหากผลที่ตามมาจะก่อผลเสียมากกว่าดี ยิ่งไปกว่านั้นในการทำงานวิจัยการเขียนรายงานและเผยแพร่ผลงานวิจัย ผู้วิจัยจะต้องคำนึงถึงจรรยาบรรณสำหรับนักวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่ง Bogdan และ Biklen ได้ให้ข้อคิดไว้ดังนี้

1. ควรป้องกันชื่อเสียงของกลุ่มที่ศึกษา โดยไม่ให้ข้อมูลที่ได้มาก่อนความอับอายหรือความเสียหายแก่เขา ทั้งนี้หมายรวมทั้งการรายงานด้วยข้อเขียนและการรายงานปากเปล่า ตลอดจนการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการกับบุคคลอื่น เนื่องจากอาจส่งผลทางการเมืองหรือส่วนตัวก็ได้
2. ควรปฏิบัติต่อกลุ่มที่ศึกษาด้วยความเคารพและแสวงหาความร่วมมือในการทำวิจัยจากเขา โดยการเปิดเผยเจตนาารมณ์ให้ทราบ ขออนุญาตดำเนินการวิจัย ไม่โกหก หลอกลวงหรือใช้เล่ห์กลใด ๆ ในการได้มาซึ่งข้อมูลหรือแผนบันทึกข้อมูล
3. เมื่อตกลงทำการวิจัยกับกลุ่มที่ศึกษาประการใดจะต้องทำตามข้อตกลงนั้น เช่น หากกลุ่มที่ศึกษาไม่ต้องการให้เผยแพร่ข้อมูลใดจะต้องทำตามที่ตกลงนั้น

4. เขียนความจริง ในการสรุปและรายงานผลการวิจัย ถึงแม้บางครั้งผู้วิจัยจะไม่พอใจกับผลการวิจัยก็ตาม จะต้องไม่มีการตกแต่ง ปิดบังข้อมูลใดๆ ทั้งสิ้น และเมื่อได้ข้อมูลแล้วควรให้ผู้ให้ข้อมูลตรวจสอบ และให้ความเห็นต่อการตีความหากเป็นไปได้

บทส่งท้าย

เท่าที่กล่าวมานี้เป็นประสบการณ์และข้อคิดที่ได้มาจากการวิจัยกับชนต่างวัฒนธรรม โดยประยุกต์วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเห็นว่าการดำเนินการวิจัยในลักษณะที่ทำให้ผู้วิจัยเกิดความเข้าใจกรณีที่ศึกษาได้ลึกซึ้งดีกว่าการวิจัยแบบส่งแบบสอบถามให้ตอบกลับมาธรรมดา อย่างไรก็ตามความยากลำบากและอุปสรรคนานัปการที่เกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนการวิจัย ระหว่างทำการวิจัยและหลังจากทำวิจัยก็มีอยู่ ที่เขียนมานี้มิได้ต้องการให้ผู้อ่านเกิดความท้อถอยเลิกคิดทำการวิจัยลักษณะนี้ แต่มุ่งจะให้ข้อแนะนำเบื้องต้นเพื่อผู้ที่จะทำวิจัยจะได้ระวังไว้ก่อน และสามารถทำงานวิจัยได้ราบรื่นจนได้ผลงานวิจัยที่มี “คุณภาพ” สมตามชื่อที่ระเบียบวิธีการที่ได้รับการเรียกขาน